

Jerzy Kawa

Metodologia, metodyka, metoda jako podstawa wywodu naukowego

Studia Prawnoustrojowe nr 21, 169-188

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Jerzy Kawa

Katedra Ekonomii i Administrowania Instytucjami Publicznymi

Wydział Prawa i Administracji UWM

Metodologia, metodyka, metoda jako podstawa wywodu naukowego

Wprowadzenie

Celem artykułu jest przybliżenie zagadnień związanych z metodologią badań naukowo-dydaktycznych ze szczególnym uwzględnieniem stosowanych w nich instrumentów. W opracowaniu skupiam uwagę na procesach preparacji i realizacji poznawania rzeczywistości metodami uwzględniającymi możliwe kryteria podziału (m.in. analiza przypadku, wywiad bezpośredni i inne).

Wyróżnia się dwie metody poznawania: indukcję i dedukcję. Metodologia jako nauka zajmująca się analizą metod badawczych może polegać na rekonstrukcji, krytycznej ocenie i opisie środków badawczych, może też zmierzać do ustalenia i skodyfikowania norm i wzorców postępowania. W rozwoju metod badawczych istotną staje się rola paradygmatu, przez który rozumie się wzorzec naukowy wypracowany w danym czasie i akceptowany przez środowisko naukowe w danej dziedzinie. Zastosowanie wiedzy metodologicznej i metodycznej w praktyce naukowo-dydaktycznej może ukierunkować określona wiedza teoretyczna i sięgnięcie do jej źródeł.

1. Tradycje i współczesność w rozwoju nauk o metodach badań naukowych

Wśród nauk empirycznych¹ wyróżnia się dwa wielkie bloki. Do nauk przyrodniczych zalicza się biologię, chemię i fizykę, czyli te nauki, które poprzez obserwację i doświadczenie zmierzają do poznania świata fizyczne-

¹ Empiria (gr. *empeiria*) poznanie za pośrednictwem zmysłów, doświadczenie (za: *Słownik wyrazów obcych*, PWN, Warszawa 1978, s. 190); do nauk „nieempirycznych” zalicza się logikę i matematykę, gdyż weryfikacja twierdzeń obydwu nauk odbywa się wyłącznie na podstawie wnioskowań dedukcyjnych (twierdzenie jest prawdziwe, gdy wynika z prawdziwych przesłanek zgodnie z prawem logiki). Logika i matematyka wspierają nauki empiryczne, dostarczając odpowiednich metod matematycznych i opartych na sędach logicznych do wnioskowania.

go. Drugim blokiem są nauki społeczne, obejmujące socjologię, ekonomię, psychologię, prawo i politologię.

Do czasu wyodrębnienia nauk wszelkie rozważania prowadzono w ramach filozofii. Dyskusja na temat nauki, jej nazwy podstawowej oraz poszczególnych dyscyplin to jeden z tych tematów naukowych, które się nie kończą. Najwcześniejsze ślady dyskusji o metodologii nauk, czyli o tym, co to jest „podejście naukowe”, czym jest nauka i metodologia nauki, metodyka i metoda znajdujemy już starożytnej Grecji². Dyskusja ta trwa do dzisiaj i warto zadać pytanie, czy ma ona jeszcze jakąś wartość dla ludzi współczesnych. Powtarzająca się dyskusja na jeden i ten sam temat staje się bowiem dla wielu ludzi dyskusją jałową, jakimś sporem akademickim, tj. pozbawionym praktycznego znaczenia. Jak zauważył przed ponad siedemdziesięciu laty Karol Adamiecki, polski prekursor nauk o organizacji i zarządzaniu, w wielu wypadkach dyskusja taka stanowi istotnie stratę czasu, nie można jednak tego uogólniać. Ta na pozór bezużyteczna dyskusja posiada niekiedy ważne znaczenie praktyczne. Dotyczy to m.in. ustalenia pewnego pojęcia i określenia go wyrazem najlepiej oddającym jego treść, słowem – podania ścisłej definicji³.

Do takich pojęć, o których warto dyskutować, należy „metodologia nauk” oraz „metodyka” i „metoda”. Słowa te są podobne, a podobieństwo to przysparza sporo kłopotów autorom prac naukowych. W szczególności nadużywane jest pojęcie „metodologia” (gr. *methodos* – badanie + *logos* – słowo, nauka), które oznacza naukę o metodach badań naukowych i o skutecznych sposobach dociekania ich wartości poznawczej⁴. „Metodologia” zdaje się być słowem-wytrychem stosowanym zarówno w sytuacji, kiedy chcemy pisać o samej metodologii, jak i wówczas, kiedy chcemy omówić metodykę lub metodę. Powszechnie używając słowa metodologia, ludzie najczęściej myślą o metodach lub o metodyce⁵.

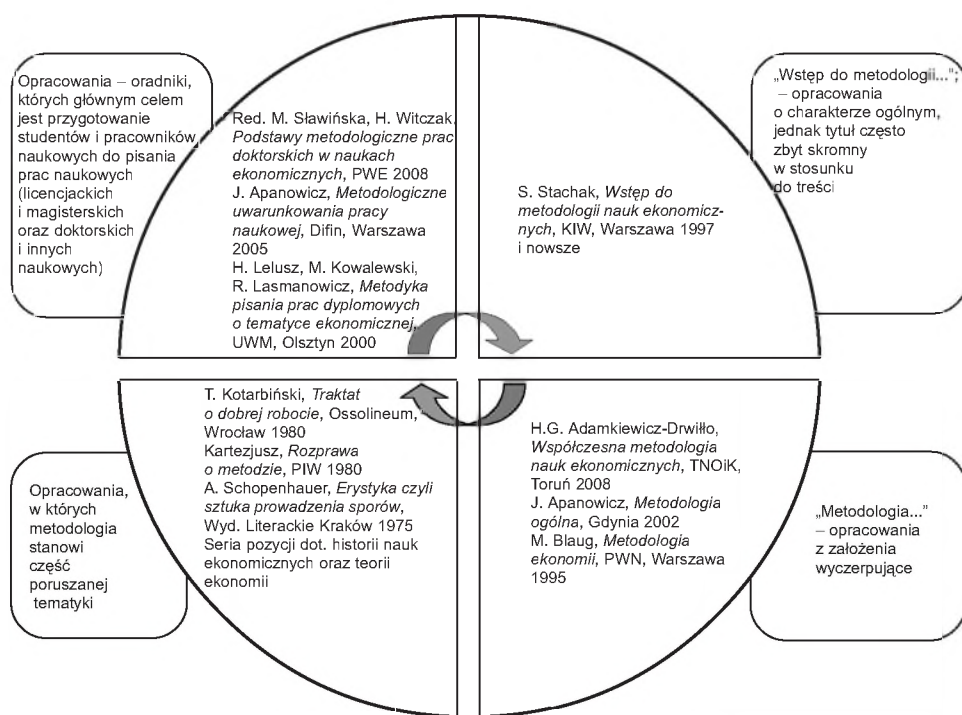
² W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, t. 1, PWN, Warszawa 2005, s. 19–193; por. W. Stanekiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, PWE, Warszawa, s. 40–52; H.G. Adamkiewicz-Drwiłło, *Współczesna metodologia nauk ekonomicznych*, TNOiK, Toruń 2008, s. 114–115; R. Tokarczyk, *Historia filozofii prawa*, Zakamycze, Kraków 2000, s. 30–78.

³ K. Adamiecki, *Uwagi do definicji nauki organizacji*, „Przegląd Organizacji” 1932, nr 1, przedruk w: *O nauce organizacji. Wybór pism*, TNOiK, PWE 1985, s. 321. Artykuł ten napisał Adamiecki pod wpływem toczącej się od wielu lat dyskusji na temat nazwy „nauka organizacji”, której stworzeniu i rozwojowi poświęcił się całkowicie.

⁴ *Słownik wyrazów obcych*, PWN, Warszawa 1978, s. 471.

⁵ Metoda (gr. *methodos*) – świadomie i konsekwentnie stosowany sposób postępowania dla określonego celu, co w nauce oznacza: 1) sposób badania rzeczy i zjawisk, 2) ogół reguł stosowanych przy badaniu rzeczywistości, 3) drogę dochodzenia do prawdy. Metodyka (gr. *methodikos*) – zbiór zasad i sposobów dotyczących wykonywania jakiejś pracy i zmierzania do określonych celów; w konsekwencji przez działanie metodyczne rozumie się: 1) działanie zawierające także wskazania i sposoby postępowania, 2) oparte na określonej metodzie, planowe, systematyczne. Ibidem, s. 471.

Można wyróżnić cztery główne źródła wiedzy o metodologii nauk (rys 1). W pierwszej kolejności wymienić należy opracowania, z jakimi przede wszystkim powinien zapoznać się student – najmłodszy pracownik naukowy znajdujący się na początku swojej naukowej kariery. Głównym celem takich poradników jest przygotowanie studentów i pracowników naukowych do pisania prac licencjackich, magisterskich, doktorskich oraz innych naukowych⁶. Do drugiej grupy można zaliczyć opracowania, których celem jest współuczestniczenie w naukowej dyskusji o metodologii nauk, przy czym część autorów uznaje za stosowne w tytule użyć słów „wstęp do metodologii...”, a inni posługując się wyrażeniem „metodologia nauk...” wprost wskazują na ukierunkowanie swojej pracy na rozważania teoretyczne w tym zakresie z zamiarem wzięcia udziału w dyskusji nt. metodologii nauki jako takiej.

Rys. 1. Źródła wiedzy o metodologii, metodyce i metodzie

Źródło: oprac. własne.

⁶ Przykładami takich prac mogą być M. Sławińska, H. Witzcak (red.), *Podstawy metodologiczne prac doktorskich w naukach ekonomicznych*, PWE, Warszawa 2008; J. Apanowicz, *Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej*, Difin, Warszawa 2005, czy też H. Lelusz, M. Kowalewski, R. Lasmanowicz, *Metodyka pisania prac dyplomowych o tematyce ekonomicznej*, UWM, Olsztyn 2000.

W przypadku wielu monografii naukowych metodologia stanowi część poruszanej tematyki, bez której wykonanie pracy badawczej wydaje się niemożliwe, dlatego ich wkład w rozwój metodologii wydaje się największy, jako że związany jest z konkretnymi rozważaniami naukowymi, w tym filozoficznymi. W grupie tej znaleźć można pozycje tak znanych filozofów i naukowców, jak Kartezjusz⁷, Arthur Schopenhauer⁸, Tadeusz Kotarbiński⁹. Warto w tym miejscu wymienić też podręczniki akademickie, również te, które przybliżają światu nauki nowy zupełnie kierunek naukowy pod nazwą „ekonomiczna analiza prawa”¹⁰. Większość prac tego kierunku ciągle jeszcze dostępna jest tylko w języku angielskim, m.in. na stronie Encyklopedii Ekonomicznej Analizy Prawa¹¹.

2. Zakres pojęciowy metodologii, metodyki i metody

Właściwe zastosowanie terminów „metodologia”, „metodyka” i „metoda” stanowi o efektywności badań. Podstawowym pojęciem jest oczywiście „metodologia” – dziedzina nauki zajmująca się metodami badań naukowych i wykładem naukowym. W tym kontekście mówimy także o „metodologii badań empirycznych” (doświadczalnych), o „zagadnieniach metodologicznych”, tj. związanych z nauką o metodach badań naukowych i wykładu naukowego, posługujemy się też przymiotnikiem „metodologiczny” – odnoszący się do metodologii (jako nauki o metodach)¹².

Metodologię można i należy pojmować w dwu znaczeniach. W znaczeniu pragmatycznym to nauka o metodach działalności naukowej i stosowanych procedurach badawczych. W znaczeniu apragmatycznym jest to nauka o elementach i strukturze systemów nauk, wytworach nauki w postaci tez, pojęć, twierdzeń teorii i praw naukowych. W poznaniu naukowym możemy posługiwać się elementami i zasadami metodologii ogólnej, jak też zaleceniami metodologii szczegółowej (rys. 2)¹³.

⁷ Kartezjusz, *Rozprawa o metodzie*, PIW, Warszawa 1980.

⁸ A. Schopenhauer, *Erystyka czyli sztuka prowadzenia sporów*, Wyd. Literackie, Kraków 1976.

⁹ T. Kotarbiński, *Traktat o dobrej robocie*, Ossolineum, Wrocław 1980.

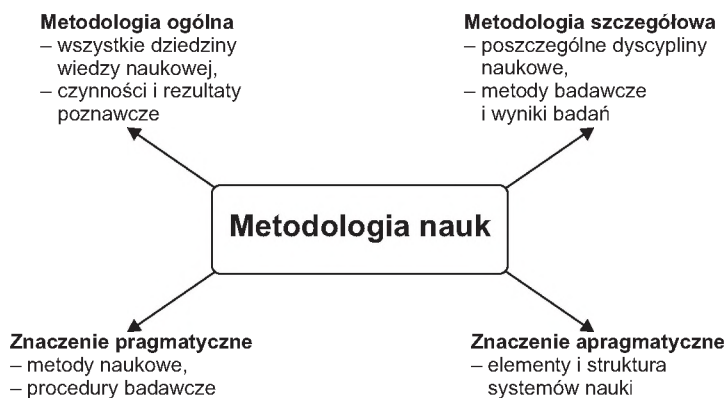
¹⁰ Zob. przede wszystkim R. Cooter, T. Ulen, *Ekonomiczna analiza prawa*, C.H. Beck, Warszawa 2009, jak też M. Bednarski, J. Wilkin, *Ekonomia dla prawników i nie tylko*, PWN, Warszawa 2008; J. Stelmach, B. Brożek, *Metody prawnicze*, Zakamycze, Kraków 2004; publikacje dostępne na stronie Polskiego Stowarzyszenia Ekonomicznej Analizy Prawa w Warszawie [online] <www.pseap.org>.

¹¹ Zob. [online] <<http://users.ugent.be/~gdegeest/>>; strona encyklopedii jest administrowana przez Utrecht University School of Economics <www.uu.nl/faculty/leg/en/organisation/schools/schoolofeconomicsuse/Pages/default.aspx>.

¹² *Słownik poprawnej polszczyzny*, PWN, Warszawa 1973, s. 334.

¹³ J. Apanowicz *Metodologia ogólna*, Gdynia 2002, s. 9.

Staje się oczywiste, że metodyka i metoda są pojęciami węższymi od metodologii. „Metodyka” oznacza bowiem zespół zasad, metod albo też może stanowić samodzielny wykład lub dzieło omawiające metody pracy lub badań naukowych. „Metoda” zaś to sposób postępowania, sposób badania naukowego lub rozumowania. Mówimy zatem: „zastosować nową metodę” (np. pracy, badania), a nie „metodologię badania”, to ostatnie bowiem oznacza całą naukę o metodach i trudno ją zastosować w konkretnym celu. Zastosowanie metody (np. naukowej) pozwala także na użycie słowa „metodyczny” do opisu sposobu prowadzenia pracy naukowej, np. „działanie w sposób metodyczny” oznacza, że odnosimy się do konkretnej metody lub postępujemy według określonej metody lub w sposób systematyczny, planowy, odnoszący się do (ustalonej) metodyki.

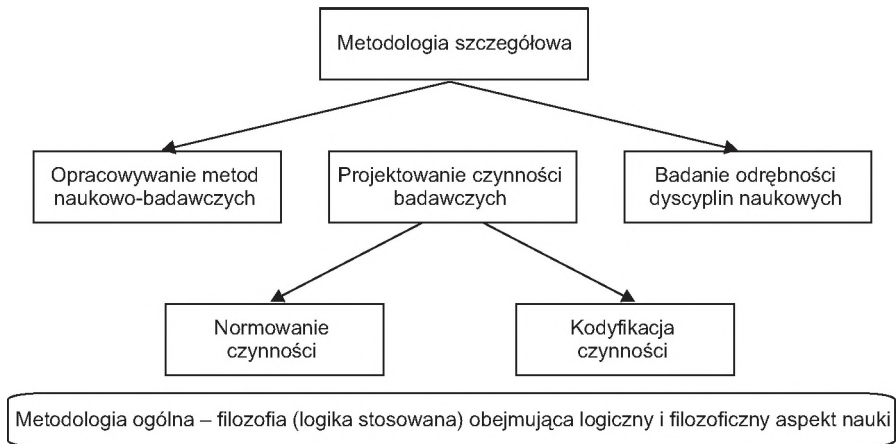
Rys. 2. Metodologia

Źródło: oprac. własne na podstawie J. Apanowicz, *Metodologia ogólna*, s. 9.

Metodami postępowania badawczego i ich rezultatami w obrębie dziedzin lub dyscyplin naukowych zajmuje się metodologia szczegółowa. Odnosi się ona do przedmiotu i metod naukowo-badawczych charakterystycznych dla konkretnej dyscypliny, a nawet specjalności naukowej (rys. 3).

Na gruncie metodologii szczegółowej bada się metodologiczną odrębność określonej dyscypliny naukowej, przeprowadza jej analizę pod kątem odpowiednich dla tej dyscypliny czynności badawczych i ustala zasady oraz normy, którym te metody muszą odpowiadać. Wypracowuje pojęcia szczegółowe, w tym pojęcie obserwacji, eksperymentu, pomiaru, weryfikacji hipotez, ustalenia zmiennych i ich wskaźników oraz innych elementów procedury badawczej w danej dyscyplinie naukowej. W rezultacie poruszania się w obrębie metodologii szczegółowej dąży się także do kodyfikacji norm realizujących zamierzone cele badawcze¹⁴.

¹⁴ Ibidem, s. 10–11.

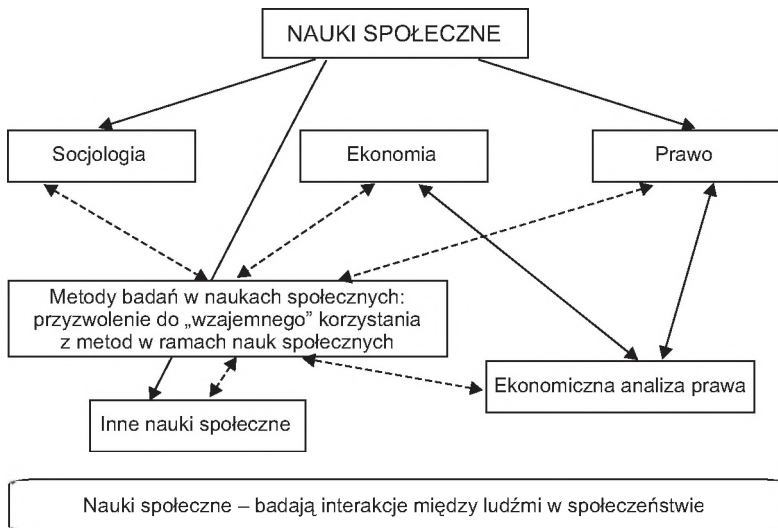

Rys. 3. Metodologia szczegółowa a ogólna

Źródło: oprac. własne na podstawie J. Apanowicz, *Metodologia ogólna...*, s. 10.

3. Metodyka ekonomicznej analizy prawa

Wspólny obszar zainteresowań nauk społecznych, tj. ukierunkowanych na poznanie roli i zachowań człowieka w społeczeństwie, prowadzi do wniosku, że można stosować tzw. eklektyzm metodologiczny, a więc istnieje możliwość korzystania z różnych podejść, metod i technik badawczych¹⁵ (rys. 4).

Rys. 4. Metodologia szczegółowa

Źródło: oprac. własne

¹⁵ M. Sławińska, H. Witeczak (red.), op. cit., s. 14–15.

Za szczególnie naturalny uznaje się przepływ metod badań społecznych stosowanych w socjologii, ekonomii i naukach o zarządzaniu, także w marketingu, gdzie począwszy od lat 50. XX w. badania burzliwie się rozwijały (powszechnie znane jako badania marketingowe lub rynkowe). Ogólnie dla XX w. charakterystyczne było łączenie metod badawczych.

Innym zjawiskiem zapoczątkowanym w końcu XX w. jest powstanie nurtu Law&Economics – w Polsce znanego pod nazwą „ekonomiczna analiza prawa”. Polska nazwa lepiej chyba oddaje istotę nowego nurtu badawczego rozwijającego się w Stanach Zjednoczonych w ciągu ostatnich 20–40 lat. Nauki społeczne na pograniczu prawa i ekonomii doprowadziły do wykształcenia tego nurtu badawczego, która nawiązuje do jednego z podstawowych aspektów prawa, jakim jest aspekt ekonomiczny. To, co stanowi o istocie prawa, daje się w zasadzie zredukować do faktów o charakterze ekonomicznym. Stwierdzenie to nawiązuje do zasady, która mówi, że „prawo powinno być ekonomicznie efektywne”¹⁶, a procesy tworzenia i stosowania rządzą się określonymi regułami prawnymi¹⁷. Rozwój Law&Economics (EAP) sprowadza się do wykorzystania praw ekonomicznych, w tym pojęć popytu, podaży i ceny, do analizowania przepisów prawa pod kątem zwiększania i pomniejszania częstotliwości popełnianych przestępstw jako rezultatu wzrostu lub obniżania opłacalności z tytułu popełnionego przestępstwa. Prawo poprzez swoje regulacje może tę opłacalność kształtować, natomiast sposobów oceny, jak działa określone prawo, dostarczają badania prowadzone w ramach ekonomicznej analizy prawa.

EAP nie doczekała się jak dotąd jednoznacznego i ścisłego zasobu metod i technik badawczych. Cooter i Ulen wskazują pośrednio na kilka propozycji. Zalecając poznanie pakietu podstawowych wiadomości z zakresu mikroekonomii i prawa, opowiadają się niejako za wykorzystaniem mikroekonomii jako podstawy do zrozumienia EAP i prowadzeniem badań właśnie tą drogą. Wśród bogactwa metod Ulen i Cooter przywołują tak zaawansowane metody badawcze, jak teoria gier. Poprzez omówienie podstawowych szkół i kierunków wskazują na najważniejsze podejścia przedmiotowe i metodologiczne. Za najważniejsze uważają: Szkołę Chicagowską, New Heaven i Szkołę Virginii oraz szkołę instytucjonalną. W ten sposób w zakres zainteresowań EAP włączają prawo deliktów oraz prawo instytucji publicznych, których zadaniem jest przeciwdziałanie niesprawnościom rynku. Przy czym Ulen i Cooter podkreślają, że współczesny zakres EAP obejmuje też sprawy sądowe, w szczególności proces sądowy, którego rezultat powinien minimalizować koszty społeczne¹⁸.

¹⁶ J. Jabłońska-Bonca, *Podstawy prawa dla ekonomistów i nie tylko*, LexisNexis, Warszawa 2007, s. 15.

¹⁷ J. Stelmach, B. Brożek, op. cit., s. 22.

¹⁸ R. Cooter, T. Ulen, op. cit.

Z ekonomicznego punktu widzenia najbardziej interesującym kierunkiem, wspólnym dla wszystkich wymienionych obszarów badawczych, jest ustalenie ekonomicznej i społecznej efektywności rozwiązań prawnych dla tworzenia i podziału bogactwa oraz podniesienia opłacalności przestrzegania prawa przez całe społeczeństwo i jednostki. Narzędziem ekonomicznym najlepiej do tego się nadającym jest rachunek ekonomicznej efektywności, dotąd powszechnie wykorzystywany w przedsiębiorstwach. Przykładem może być tutaj rachunek ekonomicznej efektywności inwestycji, rachunek zwrotu kapitału i inne, gdzie zmiennymi są nakłady, koszty bieżące, spodziewane przychody (straty) i czynnik czasu, który każe zadać pytanie o przyszły koszt (wartość) kapitału.

Problemem, jaki często się pojawia, kiedy przenosi się metody analizy ekonomicznej do innych dyscyplin społecznych, w tym do prawa, jest niewymierność i nieporównywalność zjawisk społecznych i skutków prawnych, co stoi w wyraźnym kontraście ze zjawiskami czysto ekonomicznymi, gdzie cena zasobów (produktów, dóbr) jest ustalana na rynku i obiektywna dla uczestników gry rynkowej. Podczas gdy zjawiska ekonomiczne możemy wymierzyć za pomocą ceny i wartości (np. nakładów, kosztów, zysku), zjawiska społeczne i przepisy prawa dotyczą niezwykle zróżnicowanych sytuacji i zazwyczaj są pozbawione uniwersalnego miernika pozwalającego na ich porównanie i jednoznaczną ocenę skuteczności i efektywności. Dlatego w ramach ekonomicznej analizy prawa za parametr równorzędny do ceny (w rozumieniu ekonomicznym) zaproponowano karę (sankcję) za nieprzestrzeganie prawa lub korzyść płynącą z jego stosowania¹⁹. Takie ujęcie pozwala na powszechne analizowanie prawa z wykorzystaniem instrumentów ekonomicznych zarówno w obszarach prawa deliktowego, jak i w przypadku spraw kryminalnych. Za każdym razem konieczne jest zbudowanie modelu do analizy zysku z przestrzegania lub nieprzestrzegania prawa i sprawdzenia go w praktyce, co wydaje się, że stanowi największy wkład ekonomii do rozwoju prawa i jego ekonomicznej skuteczności również w obszarach prawa instytucjonalnego, związanego z funkcjonowaniem państwa.

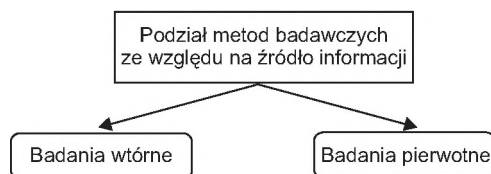
Podobnie jak w innych naukach, również w przypadku EAP można wskazać na wiele źródeł informacji na temat metodyki badań i doświadczeń badawczych. Należy przy tym zwrócić uwagę, że ciągle jeszcze większość informacji o EAP pochodzi z USA²⁰.

¹⁹ J. Stelmach, B. Brożek, op. cit., s. 138–153.

²⁰ Oprócz przetłumaczonego w 2009 r. podręcznika Cootera i Ulena, skądinąd oferującego szeroką bibliografię, warto zwrócić uwagę na źródła internetowe: <www.aw-bc.com/cooter_ulen>, tj. stronę Ulena i Cootera, stanowiącą stałe rozszerzenie aktualizujące treść podręcznika, oraz encyklopedię EAP <<http://users.ugent.be/~gdegeest/>>. Spośród pozycji, jakie ukażały się w języku polskim, na uwagę zasługuje podręcznik: M. Bednarski, J. Wilkin, *Ekonomia dla prawników i nie tylko*, PWN, Warszawa 2008.

4. Rodzaje metod badawczych – badania pierwotne i wtórne

Prowadzenie badań wymaga gromadzenia i przetwarzania informacji o znaczeniu naukowym zgodnie z określonymi metodami badawczymi, czyli sposobami postępowania (poznania naukowego)²¹. Od badacza oczekuje się, że badania naukowe będą realizowane poprawnie i skutecznie, a metody badawcze zostaną celowo dobrane, zaplanowane oraz świadomie zastosowane, uwzględniając treści badań. Ponadto należy brać pod uwagę skuteczność i możliwości zastosowania danej metody (sposobu postępowania), zastanowić się, czy jest ona adekwatna do koncepcji rozwiązania problemu badawczego, celów zakładanych badań i zasobu posiadanych środków. Spełnienie powyższych warunków sugeruje, że przeprowadzenie badań naukowych wymaga wprowadzenia procedury badawczej. Składa się na nią szereg czynności, począwszy od zdefiniowania problemu badawczego poprzez postawienie hipotez i pytań pomocniczych. Zazwyczaj do tego celu badacz musi zgromadzić odpowiedni zasób informacji. Aby zaspokoić potrzeby informacyjne, może się posłużyć tzw. danymi wtórnymi lub pierwotnymi. O przyporządkowaniu informacji do jednej z grup decyduje źródło pochodzenia informacji. Dane wtórne to taki rodzaj informacji, które już kiedyś zostały zebrane do innych celów i są gdzieś przechowywane. Dane pierwotne oznaczają informacje „z pierwszej ręki”, zebrane w określonym celu badawczym²² (rys. 5).

Rys. 5. Podział badań ze względu na źródło informacji

Źródło: oprac. własne.

Badacze zazwyczaj rozpoczynają od badań wtórnych, przede wszystkim od przeglądu i analizy literatury. Decyduje o tym zarówno czas i koszty pozyskania potrzebnych informacji. Potencjalnie pobyt badacza w bibliotece mógłby zapewnić nawet wszystkie poszukiwane informacje. Drugim równie ważnym źródłem staje się Internet, za którego pośrednictwem możliwy jest obecnie dostęp do bibliotek i instytutów badawczych na całym świecie²³.

²¹ J. Apanowicz, *Metodologia ogólna...*, s. 59 i nast.

²² Ph. Kotler, G. Armstrong, J. Saunders, V. Wong, *Marketing. Podręcznik europejski*, PWE, Warszawa 2002, s. 364-367 i nast.; por. G.A. Churchill, *Badania marketingowe. Podstawy metodologiczne*, PWN Warszawa 2002, s. 250-437.

²³ Obecnie każda biblioteka uniwersytecka oferuje co najmniej dostęp do katalogów posiadanych i wypożyczanych pozycji, a niektóre również dostęp do literatury, w Polsce są to m.in. IBUK.pl, a także zbiory Biblioteki Narodowej, [online] <www.bn.org.pl/zasoby-cyfrowe-i-linki>.

Podstawowe dane wtórne obejmują ponadto dokumenty tworzone i przechowywane w badanych instytucjach i ich archiwach, w tym w archiwum państwowym (np. dokumenty sporządzane na podstawie realizowanych spraw, sprawozdania z działalności, raporty z wcześniejszych badań), publikacje administracji rządowej i samorządowej, sądów, organów ścigania, przepisy prawa (np. statystyki, raporty z badań, dokumenty administracji rządowej, teksty ustaw i innych przepisów prawa). Badacz ma także do dyspozycji publikacje pochodzące ze źródeł komercyjnych, innych instytucji badawczych (np. z instytutów badania opinii społecznej), źródła międzynarodowe, publikacje literaturowe (naukowe i pochodzące z mediów).

Specyfika badań może powodować potrzebę dodatkowego gromadzenia danych specyficznych dla danej dziedziny. Zmusza to badacza do podjęcia badań pierwotnych, prowadzonych bezpośrednio w badanych instytucjach w drodze wywiadów z pracownikami tych instytucji lub ich petentami (klientami). Badania pierwotne często klasyfikowane są jako badania jakościowe lub ilościowe. Rozróżnienie danych jakościowych i ilościowych gromadzonych w naukach społecznych zasadniczo pokrywa się z podziałem na dane liczbowe i nieliczbowe²⁴.

6. Badania jakościowe

Dla badacza każda obserwacja ma na początku charakter jakościowy. Opis jakościowy może jednak z wielu względów okazać się trudny do interpretacji, stąd kwantyfikacja danych często staje się korzystna, a obserwacje bardziej przejrzyste i zrozumiałe. Rosną także możliwości agregacji, porównywania i podsumowywania danych, otwiera możliwość zastosowania prostych analiz struktury zjawisk i analiz statystycznych aż do skomplikowanych modeli i prognoz matematycznych. Posługując się danymi jakościowymi i ilościowymi, badacz musi zwrócić uwagę na czytelność i bogactwo znaczeniowe wywodu naukowego, argumentacji i końcowych wniosków. Korzystanie z liczb i parametrów może okazać się korzystne, ale też dostarczyć zbyt syntetycznych informacji, pozbawiając pracę badawczą wielu szczegółów i opisów istotnych do zrozumienia badanego zjawiska.

Dla wielu osób metody ilościowe (głównie ankiety) są bardziej znane i intuicyjnie zrozumiałe wskutek dość częstego udziału w takich badaniach lub lektury ich rezultatów w mediach (np. sondaże przedwyborcze). Różnica między badaniami wykorzystującymi metody ilościowe (najczęściej badania sondażowe i eksperymentalne) a badaniami metodami jakościowymi (wywiady indywidualne i grupowe) dotyczy różnych obszarów badania, sposobu za-

²⁴ E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, PWN, Warszawa 2007, s. 48–50.

dawania pytań i różnego podejścia w zależności od przedmiotu badania. Również różne są sposoby interpretacji i wyciągania wniosków na podstawie wyników (tabela 1).

Tabela 1

Porównanie metod ilościowych i jakościowych

Metody ilościowe	Metody jakościowe
<ul style="list-style-type: none"> • odpowiada na pytanie „ile?” • narzędzie pomiaru – kwestionariusz (pytania o stałej, ustalonej formie, przewaga pytań zamkniętych) • koncentracja na pytaniach rozstrzygających • dobór próby: losowy, kwotowy • większe próby (200–1000 osób) • mniejszy wpływ osoby prowadzącej (badającego, ankietera) na przebieg badania • możliwość ilościowej generalizacji wyników na populację • metoda interpretacji: z wykorzystaniem analiz statystycznych – bardziej obiektywna 	<ul style="list-style-type: none"> • odpowiada na pytania: „co?”, „jak?”, „dlaczego?” • swobodny sposób pozyskiwania informacji (scenariusz i pytania jako zarys wywiadu, pytania otwarte) • koncentracja na pytaniach eksploracyjnych • dobór próby: celowy • mniejsze próby (20–50 osób) • większy wpływ osoby prowadzącej (moderatora) na przebieg badania • brak możliwości ilościowej generalizacji wyników na populację • metoda interpretacji: bez wykorzystania analiz statystycznych – bardziej swobodna i subiektywna

Źródło: D. Maison, *Zogniskowane wywiady grupowe. Jakościowa metoda badań marketingowych*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2001, s. 15.

Badania ilościowe koncentrują się zatem na ilościowym opisie rzeczywistości, np. ile osób zauważyło lub nie zauważyło zaistnienie badanego zjawiska, jakie są różnice w rozumieniu danego problemu (rozumiem, nie rozumiem, nie mam zdania), ilu jest zwolenników określonych poglądów w danej grupie wiekowej itp. W rezultacie w badaniu ilościowym pytania często mają charakter rozstrzygający. Badanie prowadzone jest na podstawie arkusza ankiety, zazwyczaj w wywiadzie osobistym, chociaż coraz częściej stosuje się wywiad telefoniczny lub ankiety dystrybuowane do respondentów i gromadzone poprzez Internet. Typowy przebieg badania i arkusz ankiety przedstawiono w aneksie nr 1.

W przypadku badań jakościowych badacz zwraca uwagę na różnorodność zjawisk, a nie na częstotliwość ich występowania. Charakterystyczne są tutaj pytania otwarte, wartościujące, parafrazy, a cechą zadawanych pytań jest ich eksploracyjny charakter starający się odpowiadać na pytania: jak i dlaczego? W odróżnieniu od badań ilościowych (np. ankiety), które mogą prowadzić osoby po prostym przeszkoleniu, w badaniach jakościowych obserwuje się duży wpływ moderatora prowadzącego badanie na ich końcowy rezultat, stąd koniecznym warunkiem dobrze przeprowadzonego wywiadu jest dobór doświadczonego moderatora i prowadzenie wywiadu w oparciu o wcześniej przygotowany scenariusz.

Badania ilościowe i jakościowe najczęściej różnią się wielkością badanej grupy osób. Próby w badaniach ilościowych są z reguły duże – w zależności od problemu badawczego i metody doboru próby respondentów obejmują grupy liczące od kilkuset do kilku tysięcy osób, co wymaga pokrycia kosztu wywiadu i poniesienia dużego wysiłku organizacyjnego. Badania jakościowe są zazwyczaj mniejsze i składają się najczęściej z kilkunastu wywiadów indywidualnych lub kilku grup fokusowych²⁵ – co daje łącznie od kilkunastu do kilkudziesięciu uczestników badania. Respondenci dobierani są na podstawie specyficznych dla danego badania kryteriów celowych, które charakteryzują populację będącą obiektem badania (np. eksperci zajmujący się na co dzień rozwiązywaniem problemów osób niepełnosprawnych, uczestniczący w procesie stanowienia prawa, etc.).

Z racji mniej wymiernego charakteru rezultatów badań jakościowych są one czasami traktowane jako „gorsza” metoda badań. Metodom jakościowym zarzuca się przede wszystkim brak możliwości przełożenia wniosków osób biorących udział w badaniu na wnioski ogólne dotyczące populacji (np. wszystkich konsumentów, prawników, etc.). Drugim często spotykanym zarzutem jest subiektywność analizy i interpretacji wyników. Zarzuty te nie są jednak uzasadnione. Badania jakościowe służą innym celom niż badania ilościowe: rozumieniu rzeczywistości, a nie pomiarowi zjawisk. Co więcej, prawdziwe, „pełne” badanie powinno obejmować sekwencję pomiarów w kolejności: badanie jakościowe → sformułowanie wyników i problemów badawczych przeznaczonych do dalszej penetracji w drodze badań ilościowych → zaprojektowanie nowego badania (ilościowego) w oparciu o rezultaty badania jakościowego → realizacja i opracowanie wyników badania ilościowego.

7. Metody badawcze wykorzystywane przez doktorantów w naukach prawa (na przykładzie prac doktorskich UWM WPiA w latach 2009–2010)

Każda dyscyplina naukowa posiada właściwe jej metody badawcze, które realizują wspólne zadanie polegające na ustalaniu i wyjaśnianiu nowych faktów, zjawisk, procesów, związków i zależności między nimi²⁶. Na metodę badawczą wykorzystywaną w znaczeniu koncepcyjnym i rzeczowym składa się szereg działań zdeterminowanych celem generalnym i ogólną koncepcją badań. Rezultatem zastosowania metody naukowej winno być badawcze dotarcie do prawdy i jej pojęciowe przedstawienie oraz opisanie sposobu użycia materiału naukowego.

²⁵ Sformułowanie żargonowe – chodzi o grupę do przeprowadzenia zogniskowanego wywiadu grupowego, tzw. *focus group*.

²⁶ J. Apanowicz, *Metodologia ogólna...*, s. 60–80.

Różnorodność metod badawczych sprzyja ich dostosowaniu do celu przedmiotu i badań. Omówione wyżej metody badań jakościowych i ilościowych składają się na grupę metod opartych na obserwacji, a ze względu na źródło informacji zaliczane są do metod służących do pozyskiwania informacji pierwotnych. Wymagają one solidnego przygotowania organizacyjnego i finansowego. Badania wtórne, polegające na analizie dokumentów, stanowią tańszą i często wyczerpującą ścieżką badawczą. Do metod badawczych w tej grupie należą:

1) Metoda polegająca na gromadzeniu i wstępnej selekcji dokumentów urzędowych, statystycznych, orzeczeń, postępowań, przepisów prawa, ustalaniu ich autentyczności i wiarygodności, a ostatecznie na analizowaniu ich treści i opracowywaniu wniosków badawczych. Zaletą tej metody jest możliwość przeprowadzenia analiz porównawczych określonych wyników analizy, danych, faktów, zjawisk i procesów (analiza komparatystyczna lub porównawcza) także w kontekście historycznym (analiza historyczna).

2) Metoda analizy i krytyki piśmiennictwa, polegająca na wykazaniu celowości, oryginalności i nowego ujęcia wyłonionego i podjętego problemu. Panuje przekonanie, że metodę tę musi wykorzystać każdy na pierwszym etapie poznania naukowego i stanowi ona warunek ważnych odkryć naukowych i dzieł twórczych. Łączone są z nią metody analizy krytyki źródłowej i analizy porównawczej, dające odpowiedź na pytania o celowość określonej działalności ludzkiej, jej przyczyny i skutki, oraz wykazujące związki i zależności jednych zjawisk lub wytworów działalności ludzkiej od drugih.

3) Metoda analizy ekonomicznej, dotycząca badań różnych instytucji i obejmująca m.in. badania zadań, struktur, zjawisk i procesów towarzyszących ich działalności gospodarczej.

4) Studium przypadku i metoda monograficzna, koncentrujące się na wyczerpującej analizie zjawisk i opisie wąskiego problemu, pojedynczej instytucji (zakładu, warsztatu etc.) lub procesu. Służą one naukowemu zgłębieniu wyodrębnionych cech i elementów jakościowych cech określonej struktury, systemu lub procesu.

5) Metoda lingwistyczna została oparta na ogólnej dyrektywie, która mówi: „stawiaj hipotezy dotyczące interesującego cię problemu, a następnie testuj je na przykładach, które motywowane są intuicjami użycia wyrażeń w języku potocznym”. Analiza lingwistyczna przydaje się zwykle w różnych działach filozofii i teorii prawa: od analizy i dyskursu prawnego począwszy, poprzez zagadnienia ontologiczne (czym jest prawo?), a na tradycyjnych zagadnieniach prawodawstwa, takich jak problem obowiązywania norm, kończąc²⁷.

²⁷ J. Stelmach, B. Brożek, op. cit., s. 131–133.

Za ilustrację różnorodności metod, technik i źródeł wykorzystywanych w badaniach naukowych może posłużyć zestawienie sporządzone w oparciu o deklaracje autorów prac doktorskich z dziedziny prawa z lat 2009–2010 dostępnych w Bibliotece Głównej UWM. Identyfikacja metod badawczych wykorzystanych do przygotowania prac doktorskich prowadzi do konkluzji, że ich autorzy dążą do możliwie pełnego dostosowania warsztatu metodologicznego do przedmiotu badań. Na ocenę taką wpłynęło urozmaicone nazewnictwo metod, ich opis oraz wykorzystane techniki i źródła informacji naukowej, choć najczęściej używane są nazwy „klasyczne”.

Zestawienie metod badawczych wybieranych przez doktorantów nauk prawa w latach 2009–2010, cz. 1 – nazwy „klasyczne”:

1. Metoda prawoporównawcza
2. Metoda historyczna
3. Metoda funkcjonalna
4. Metoda opisowa
5. Metoda analizy w systemie prawa
6. Metoda genezy norm prawnych
7. Metoda dogmatyczna
8. Metoda instytucjonalnoprawna
9. Metoda analizy systemowej
10. Metoda analizy przypadków indywidualnych
11. Metoda indukcyjna – bezpośrednia analiza dokumentów źródłowych z postępowań
12. Metoda dedukcyjna – korzystanie z literatury specjalistycznej i fachowej, którą uzupełniały wnioski płynące z zastosowania metody indukcyjnej
13. Metoda komparatystyczne – metoda analityczno-porównawcza.

Autorzy prac często nie wskazywali jednoznacznie, czy mówią o metodzie, czy o technice badań. Użyte nazewnictwo nawiązuje do wykonywanych czynności badawczych i analizowanych dokumentów. Za metodę badawczą autorzy uznają m.in. „analizę i krytykę piśmiennictwa oraz orzecznictwa sądowego”, „wykorzystanie materiałów wtórnych” lub „metody związane z przetwarzaniem materiałów i systematyzowaniem wyników” (cel: ocena i wyważenie znaczenia faktów i ich powiązań), chociaż bardziej zrozumiałe byłoby użycie nazwy „badania wtórne” i powołanie się na konkretną i powszechnie znaną metodę (np. analizę dokumentów, analizę językową) jako lepiej opisaną i wspólną dla wszystkich dyscyplin naukowych. Podstawową cechą wszystkich wymienionych metod jest praca na dokumentach (oprócz dwóch deklaracji, że badanie prowadzono metodą obserwacji bezpośredniej i wywiadu osobistego – ankietą), a więc lokowanie ich w grupie badań wtórnych.

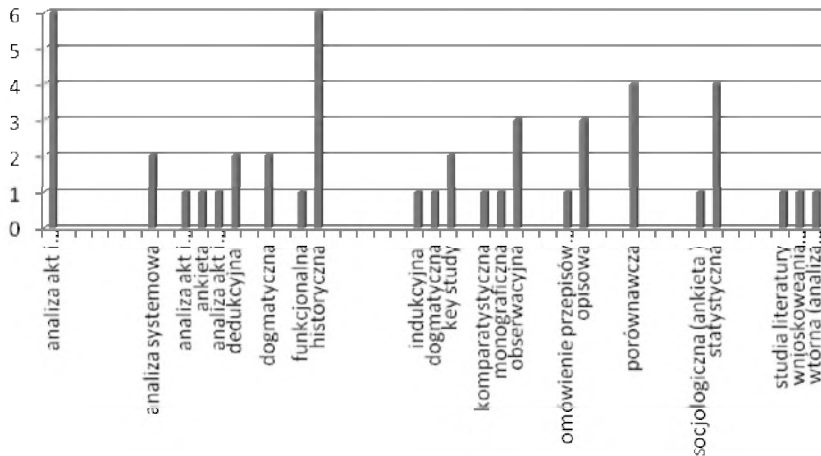
Zestawienie metod badawczych wybieranych przez doktorantów nauk prawa w latach 2009-2010, cz. 2 – nazwy „czynnościowe”:

1. Analiza literatury krajowej i zagranicznej
2. Analiza publicystyki i źródeł dostępnych w Internecie
3. Analiza przepisów prawa, w tym Konstytucji
4. Analiza prawa międzynarodowego
5. Analiza orzecznictwa i komentarzy
6. Analiza ewolucji przedmiotu pracy jako zjawiska w czasie
7. Językowo-logiczna analiza materiału prawnego
8. Analiza poglądów doktryny
9. Analiza orzecznictwa: zespołów arbitrów, Krajowej Izby Odwoławczej, sądów okręgowych, Sądu Najwyższego, sądów administracyjnych
10. Analiza dogmatyczna
11. „Główną metodą pracy była analiza. Jej przedmiotem były:
 - regulacje prawne
 - rozważania zawarte w wymienionych źródłach
 - dokumentacja (jw.)
 - protokoły z kontroli
 - dokumentacja postępowań skargowych
 - dane statystyczne dot. postępowań przygotowawczych”.

Skutkiem ubocznym dążenia do zastosowania metod indywidualnych stało się duże zróżnicowanie nazw, a w niektórych przypadkach trudność w ich klasyfikacji i identyfikacji, jak też niemożność szybkiej identyfikacji dokonanych czynności badawczych. W tym ostatnim przypadku utrudnione jest zatem odtworzenie procedury badawczej, ewentualne powtórzenie badań i porównanie ich wyników bez wnikliwej lektury danej pracy.

Różnorodność metod stanowi nie tylko oczywisty wyraz potrzeby dostosowywania metod do przedmiotu i celu badania, ale również przyczynę do pogłębionego badania metod badawczych i ich sankcjonowania celem podniesienia jakości metod badawczych i ich skuteczności. Tym niemniej, badając, jakie metody zostały wykorzystane w omawianych pracach, podjęto próbę ich przyporządkowania do określonych typowych metod badawczych (rys. 6). Do przygotowania badanych prac doktorskich wykorzystano łącznie 47 metod badawczych. Przyporządkowując poszczególne metody do określonych grup metod można stwierdzić, że najczęściej wykorzystywaną metodą badawczą przez doktorantów nauk prawa w latach 2009–2010 była analiza akt (łącznie 8 wskazań i 17% ogółu metod) oraz analiza historyczna (6 wskazań i 12,8% wszystkich prac). Równie często wykorzystywano metody polegające na obserwacji konkretnej sytuacji w rzeczywistości instytucji (sądów) i urzędników i/lub innych respondentów (na wykresie: obserwacja, ankieta i *key study*, łącznie 6 wskazań i 12,8% ogółu). Pozostałe metody wystąpiły w pojedyn-

czych przypadkach. Wątpliwości budzi metoda „studia literatury”, wymieniona tylko przez jednego autora, a prawdopodobnie wykorzystywana przez każdego, jednak pomijana w omówieniach metod badawczych. Świadczy o tym obszerny wykaz literatury i treści każdej z badanych prac doktorskich. Warto też zwrócić uwagę na jednorodność podejścia w pracach bazujących na zasobach informacyjnych pochodzących z istniejących dokumentów.

Rys. 6. Częstotliwość wykorzystywania metod badawczych w pracach doktorskich z dziedziny nauk prawa w latach 2009–2010

Źródło: oprac. własne.

Tylko w jednej pracy autor podjął wyzwanie i wykonał badania terenowe polegające na przeprowadzeniu badań ankietowych oraz obserwacji bezpośredniej rozpraw sądowych. Może to świadczyć o potrzebie popularyzacji badań pierwotnych i rozwijania kształcenia pracowników naukowych w tym zakresie. Celowi temu służy aneks 1.

²⁸ Opracowanie własne na podstawie G. Churchill, op. cit.; S Kaczmarczyk, op. cit.; E. Babbie, op. cit.; L. Sołoma, *Metody badań socjologicznych. Wybrane zagadnienia*, UWM, Olsztyn 2002.

Aneks 1

Badania ilościowe: schemat kwestionariusza ankiety²⁸

- o Wstęp – pytania pozwalają ustalić, czy respondent należy do grupy docelowej, np.
 - czy piecze Pani ciasto? (T/N, Proszę wymienić główne posiłki przez Panią przyrządzane: _____)
 - czy chodzi Pan/ Pani do kina częściej niż raz na miesiąc? T/N (lub: jak często...)
 - czy w gospodarstwie domowym stale przebywa ponad 5 osób (lub ile osób przebywa...) T/N
 - K czy M? Miasto czy Wieś? Itd.

A ponadto: przedstawiamy siebie i firmę, ustalamy, czy kwalifikacje danego respondenta odpowiadają wartościom zadany (np. wiek +15? Czy podejmuje decyzje o zakupie, wyborze etc.), motywacja – wyjaśniamy, dlaczego dana osoba winna nam udzielić odpowiedzi, nawiązanie przyjaznego kontaktu i określenie ram czasowych.

- o Cześć główna – pytania o:
 - fakty: jaki samochód, telewizor, program, hobby...
 - opinie: jak Pani/Pan ocenia (skala)
 - motywacje: dlaczego
 - stosunek: lubi/ będzie lubić, nie będzie lubić
- o Metryczka – podstawowe dane o respondencie (nigdy na początku! – np. wykształcenie, rodzaj pracy, poziom wynagrodzenia, nazwa firmy, stanowisko)

Zasady ogólne budowy kwestionariuszy, wywiadów, przewodników

- o Zrozumiałe słownictwo
- o Jednoznaczne pytania
- o Jednakowy sens dla wszystkich
- o Słownictwo dostosowane do grupy respondentów (np. żargon)
- o Kolejność zadawania pytań – logiczny ciąg pytań, rozgrzewające, ogólne, a potem szczegółowe, na koniec osobiste
- o Bezstronność pytań (pytania sugerujące odpowiedź lub nawiązujące do sytuacji konfliktowych)
- o Czas kwestionariusza

Przykłady pytań ankietowych

Rodzaj i cel pytania	Przykład
Binarne (alternatywne) Uzyskanie zdecydowanej odpowiedzi (T/N) – stwierdzenie przynależności	Czy miał Pan okazję przebywać w Wielkiej Brytanii? TAK NIE
Wielokrotnego wyboru (kafeteryjnie) Uzyskanie struktury populacji ze względu na daną cechę, częstotliwość jej występowania, stosunek do wydarzenia, opinie, istotność jakiejś motywacji, cechy produktu dla respondenta	Z kim Pan/i przebywał/a w Wielkiej Brytanii? Prywatnie sam z małżonkiem z małżonkiem i dzieckiem z dzieckiem (dziećmi) z wycieczką z kolegą Służbowo
Inna kafeteria: z listy do wyboru Ustala się strukturę populacji ze względu na znajomość spontaniczną (kolejność odpowiedzi) oraz w ogóle (czasami wspomaganą)	np. lista marek obecnych lub nieobecnych na rynku
Wybór z listy ilościowej, ew. wielkościowej (np. zatrudnienie) i jakościowej (dot. motywacji: dlaczego wybieram ten samochód – bo jest ekstrawagancki, mały, szybki....). Ustala się strukturę populacji ze względu na częstotliwość zjawiska (np. konsumpcji)	Co ile lat kupuje Pan/i samochód? co roku co dwa lata brak odpowiedzi
Inne warianty listy wyboru: Skala Likerta Ujawnia potencjalne preferencje, przypuszczenia, osądy, intencje zakupu, decyzje	Czy Wielka Brytania jest krajem, w którym atrakcje turystyczne spełniły Pana/i oczekiwania? absolutnie nie raczej nie raczej tak absolutnie tak
Jw.	Jeżeli zdecydowałby się Pan (zdecydowałyby się Pani) udać do Wielkiej Brytanii autobusem, czy konieczne byłyby postoje? absolutnie nie raczej nie ani tak, ani nie raczej tak absolutnie tak
Porządkujące odpowiadający porządkuje kolejność atrybutów nadając kolejność np. od 1 do 10	Które kraje są dla Pan/i najbardziej najbardziej warte wyjazdu na urlop? Proszę wskazać kolejność: Niemcy Austria Walia Szkocja Polska

Wymagające oceny	Proszę ocenić xxxx w skali: 1–5 1–10 Respondent otrzymuje paletę produktów, cech wyrobu etc. I stawia ocenę (oceny mogą się powtarzać!)
Wymagające wskazania własnej skali Respondent może wskazać sam własny poziom oceny danego zjawiska lub wskazać jeden z poziomów zaproponowanych w ankiecie	Proszę wskazać, poniżej jakiej ceny twarożek najprawdopodobniej będzie słabej jakości? 1 zł 1,5 zł 2 zł
Pytania skalowane ważnością atrybutów	Czy wyjazd urlopowy za granicę jest dla Pana/i: bardzo ważny ważny umiarkowanie ważny mało ważny nie ważny
Pytania otwarte	Jak spędza Pan/i wakacje? _____ Co przychodzi Pani/u na myśl, gdy słyszy Pan/i: Wielka Brytania _____ Francja _____ Polska _____
Uzupełnienie zdań	Kiedy planuję urlop, to najważniejszym kryterium wyboru jest: _____
Uzupełnienie historii	Kiedy zaczynam przeglądać wakacyjne oferty to wzbudza to we mnie (dokończyć)... wspomnienia z Mazur, Yorkshire, Puszczy Kampinoskiej
Wariant historii	Piktograficzny (1) z chmurkami do uzupełnienia: proszę wpisać wypowiedź drugiej osoby... Piktograficzny (2): proszę opisać co widzi Pan/i na rysunku...

Summary

Methodology, methodology, method as the basis of scientific reasoning

Key words: methodology, method, social science, law and economics, qualitative research, quantitative research.

Discussion about science, its primary name and the various disciplines is one of those scientific topics that do not end there. The most earlier discussion about the methodology of science, about what a “scientific approach” is, what is the science and methodology of science, methodology and method we

can find already in ancient Greece. This discussion until has continued to today and it is important to ask whether this topic has any value for people today? This paper deals with concepts of the methodology, the methodology and the scientific method, sources of information for the study of scientific methodology. Brought closer selected scientific methods of collecting primary information (qualitative and quantitative) and test methods for secondary sources of information.